

Кримінальна відповідальність за мародерство в умовах воєнного часу (українські реалії)

*Предместніков Олег Гарійович¹, Назаренко Павло Григорович²,
Першина Катерина Володимирівна³*

Опубліковано	Секція	УДК
01.06.2023	Право	344.22

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8002682>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питання кримінальної відповідальності за мародерство в умовах воєнного стану в Україні. В процесі дослідження було системно проаналізовано норми Кримінального кодексу України, в результаті встановлено, що у наукових та правових колах мародерство часто ототожнюють з іншими кримінальними правопорушеннями, такими як: крадіжка, грабіж чи розбій. Аналіз ст. 432 Кримінального кодексу України дав змогу виокремити три основні кваліфікуючі ознаки мародерства та встановити, що до вказаного виду злочину можна віднести лише такі, що здійснені військовослужбовцем на полі бою відносно майна пораненого чи загиблого. Спираючись на дослідження питання кваліфікації мародерства було зроблено висновок, що крадіжка речей поза бойовими діями створює склад іншого майнового злочину.

Ключові слова: воєнний час, кримінальна відповідальність, крадіжка, кваліфікація злочину, мародерство.

Criminal liability for looting in times of war (Ukrainian realities)

Annotation. The article is dedicated to researching the issue of criminal responsibility in conditions of martial law in Ukraine. During the study, the provisions of the Criminal Code of Ukraine were systematically analyzed, which resulted in the establishment that in scientific and legal circles, looting is often identified with other criminal offenses, such as theft, robbery, or banditry. The analysis of Article 432 of the Criminal Code of Ukraine allowed identifying three main qualifying features of looting and establishing that only military personnel who commit it in the field of battle and in relation to the property of the wounded or deceased can be attributed to this type of crime. The study of issues related to the qualification of the crime of looting allowed us to conclude that the theft of property outside of military actions creates

1 доктор юридичних наук, професор кафедри публічного та приватного права, Навчально-науковий гуманітарний інститут Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Україна, 01042, м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33, <https://orcid.org/0000-0001-8196-647X>

2 кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права, юридичний факультет, Національний університет "Запорізька політехніка", Україна, 69000, Запорізька обл., м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 64, <https://orcid.org/0000-0002-6569-0845>

3 доктор філософії, старший викладач кафедри правового забезпечення, Національна академія Національної гвардії України, Україна, 61001, Харківська обл., м. Харків, майдан Захисників України, 3, <https://orcid.org/0000-0001-9939-553X>

the constituent elements of another property crime, for example, theft, and is not related to looting. The article also highlights the main property crimes against citizens' property, for which responsibility was enhanced after the introduction of martial law in Ukraine. In addition, the fact of looting was evaluated in the context of historical events. In particular, it was confirmed that looting goes back to ancient times, to the first armed clashes between people when the property was considered the trophy of the winner. In the process of consolidating the researched information, it was proven that looting acquired a large scale among the ranks of the Soviet army during the Second World War, which may explain the degree of deep hereditary degradation of Russian military personnel during the war started in February 2022. Even though Ukraine has been in a state of full-scale war for over a year, the Rome Statute has not yet been ratified by our country. Accordingly, the prosecution of Russian military personnel for crimes can only take place in the territories of those countries that have ratified this international document, even after the International Criminal Court's decision. At the same time, national criminal legislation allows bringing such persons to criminal responsibility on general grounds established by the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: wartime, criminal liability, theft, crime qualification, looting.

Вступ

Вторгнення військ Російської Федерації на територію України стало каталізатором підвищення криміногенної обстановки у нашій державі, реакцією на це було прийняття парламентарями Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» від 3 березня 2022 р. № 2117-IX [11]. Написання цієї статті зумовлене необхідністю системного аналізу вказаного нормативно-правового акту у його сукупності з окремими нормами чинного Кримінального кодексу України [7], що дасть можливість осмислити та дати чітке визначення поняттю «мародерство» та відмежувати його від інших кримінальних правопорушень. Також було проаналізовано окремі історичні аспекти мародерства, адже щоб зрозуміти сьогодення треба знати минуле.

З початком збройної агресії тема мародерства актуалізувалася в наукових колах. Наприклад, вказаному виду злочину присвятили свої дослідження І. Борбуль [1], О. Филь, Л. Хойнацька [14]. Загальний криміналістично-правовий аналіз воєнних злочинів провів у своєму дослідженні В. Тіщенко [13], він зауважив, що правильне тлумачення відповідних правових норм кримінального закону є нагальною потребою сьогодення. Дослідження питання неоднозначного застосування чинних кримінальних норм здійснили В. Нікітенко та Г. Барабаш [9], а також А. Горностаї [2]. Мародерству у контексті історичних подій дала свою оцінку С. Орлик [10].

Тема мародерства не втрачає своєї актуальності, адже війна в Україні триває, і факти незаконного заволодіння майном є досить поширеним явищем. *Метою цієї статті* є чітке визначення кваліфікуючих ознак мародерства та відмежування його від інших видів кримінальних правопорушень, передбачених чинними нормами кримінального закону. Також у цій роботі досліджено причину, через яку мародерство часто ототожнюють з крадіжкою, пограбуванням або розбоєм.

Результати

Сьогодні наша держава постала перед викликами, яких ще не було в її новітній історії — повномасштабною війною. Поступово відбиваючи атаки ворога та відновлюючи територіальну цілісність України викривається все більше фактів кримінальних злочинів, одним з яких є мародерство. По суті саме війна в Україні актуалізувала питання кримінальної відповідальності за цей вид кримінального правопорушення.

Словники визначають мародерство (французькою *maraudeur*, від *maraude* — грабіж) як приховане або відкрите викрадення військовослужбовцями та цивільними особами майна у мертвих або поранених у бою та після нього. Мародерством також вважають присвоєння майна цивільного населення у районах вогневого ураження (бомбардувань, ракетних ударів, артилерійських та інших обстрілів), під час надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [4].

Мародерство як вид воєнного злочину бере свій початок від перших збройних сутичок між людьми, однак тоді подібні дії навпаки вважалися чесною перемогою, адже здобуті на полі бою зброя, обладунки, цінності та особисті речі супротивника на правах трофеїв відразу ставали його власністю [14, с. 130].

Досліджуючи питання мародерства в Україні під час повномасштабної російсько-української війни, розпочатої у лютому 2022 р., важливо розглянути це питання і в історичному контексті, щоб зрозуміти масштаб і причини моральної деградації російських окупантів. Зокрема, С. Орлик у своєму дослідженні провела історичний аналіз подібної поведінки російських окупаційних військ та цивільної окупаційної влади в часи Першої світової війни на територіях Східної Галичини і Північної Буковини та дійшла висновку, що такі дії російських окупантів є традиційними, нині вони стали більш жорстокими й цинічними, що свідчить про глибокий занепад російського суспільства, яке схвалює такі злочини [10, с. 4].

У радянській, а також пострадянській історіографії тема мародерства табуувалася. Це пояснюється як бажанням «не виносити сміття з хати», так і твердженнями, що грабування, насильство, жорстоке ставлення до полонених та цивільних нібито притаманні лише військам «експлуататорських держав». Насправді масштаби мародерства в лавах червоної армії під час Другої світової війни були настільки значними, що оприлюднення подібної інформації могло серйозно підірвати як її глорифікований образ, так і загальну міфологізовану концепцію тієї війни в радянському й сучасному російському варіантах [14, с. 131]. Сьогодні спостерігається подібна ситуація, коли у засобах масової інформації країни-агресора ідеалізується постать російського військовослужбовця, який по суті є мародером, вбивцею та гвалтівником, водночас українські військовослужбовці, які стали на захист своєї держави, постають у спотвореній уяві російського суспільства жорстокими аморальними вбивцями.

Загалом нормативне врегулювання та заборона мародерства були закріплені на міжнародному рівні ще минулого століття, зокрема Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни 1949 р. передбачено 329 положень, які є спільними для територій сторін конфлікту та для окупованих територій, одним із яких визначено, що пограбування забороняються (ст. 33) [3; 6]. Варто звернути увагу також на Конвенцію «Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі» ст. 28 якої передбачає, що мародерство у місті чи місцевості, навіть у випадку, якщо його взяли штурмом, забороняється. Також мародерство офіційно забороняється ст. 47 зазначеної конвенції [5].

Повертаючись до воєнних реалій не можна однозначно стверджувати, що мародерство є злочином, що притаманний лише російським окупантам. Чинний кримінальний закон передбачає відповідальність за цей вид злочину як для громадян України, так і для іноземців.

В. Тіщенко, досліджуючи питання воєнних злочинів, звернув увагу, що повномасштабна війна, розв'язана Російською Федерацією проти незалежної і суверенної України, стала наслідком численних кримінальних правопорушень — тяжких злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, що супроводжується вбивствами та каліцтвом мирних жителів, геноцидом, екоцидом,

знищенням і руйнуванням міст і сіл, стратегічно важливої інфраструктури, яка забезпечує необхідні умови життєдіяльності населення. Якщо в мирний час існування складів таких злочинів розглядалося як правовий засіб загальної превенції, то зараз правильне тлумачення відповідних кримінально-правових норм та їх практичне застосування в ході розслідування і судового розгляду є нагальною необхідністю [13, с. 36].

Тема мародерства та інших кримінальних правопорушень проти власності під час дії правового режиму воєнного стану сьогодні як ніколи актуальна з огляду на те, що перед громадянами нашої держави під час війни постала проблема збереження свого майна. Відомі випадки, коли мародери грабують майно жителів міст, які залишили місце проживання, рятуючись від обстрілів і бомбардувань. Злодії «працюють» у помешканнях громадян прямо під час обстрілу, у той час, коли власники майна перебувають у бомбосховищах [1, с. 126].

За загальносуспільним усвідомленням всі звикли називати мародерством таємне або відкрите викрадення чужого майна будь-якою особою під час воєнного стану, користуючись тією обставиною, що майно може бути залишене власниками без нагляду. Водночас відповідно до чинного законодавства обкрадання цивільних осіб, їхніх приватних приміщень, будинків, транспортних засобів, здійснення пограбування магазинів, торгових центрів мародерством не є. Так, поняття мародерства наведено у ст. 432 Кримінального кодексу України (далі — КК України), згідно з якою мародерством визнається викрадення речей вбитих чи поранених на полі бою, вказана стаття міститься у розділі XIX кримінального закону, який має назву «військові злочини». Ст. 401 КК України, зокрема її перша частина, визначають, що військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені цим розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. Відповідно до частини 2 зазначеної норми за відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом [7].

Зі змісту зазначених вище норм кримінального закону можна однозначно стверджувати, що КК України відносить мародерство до військових кримінальних правопорушень, тобто кримінальних правопорушень, що можуть бути скоєні лише військовослужбовцями, водночас у розумінні [ст. 432 КК України](#) мародерством є викрадення на полі бою речей, що належать вбитим або пораненим.

Розглядаючи ст. 432 КК України можна визначити три головні критерії, які зображені на рисунку 1. Ці критерії необхідно встановити, аби кваліфікувати кримінальне правопорушення як мародерство. Без сукупності описаних нижче ознак не можна говорити про наявність складу мародерства в діях винуватого.

З зазначеного вище вбачається, що викрадення речей поза межами бойових дій створює склад іншого майнового злочину, наприклад, крадіжки, та жодним чином не відноситься до мародерства. Тобто, якщо незаконні дії особи були спрямовані на заволодіння речами з метою наживи і відбувалися без зображених на рисунку 1 обставин, то такі дії необхідно кваліфікувати як загальнокримінальні правопорушення. Крім того, мародерство треба відмежовувати від інших кримінальних правопорушень проти власності, котрі вчиняються в умовах дії правового режиму воєнного стану. Так, різниця кваліфікації кримінальних правопорушень полягає в місці викрадення і в

суб'єктивному складі такого правопорушення, також важливою обставиною для правильної кваліфікації злочину є те, яка саме особа постраждала від викрадення. Вище зазначено, що для кваліфікації злочину як мародерства місце злочину має бути полем бою, а особа, майно якої постраждало від таких дій, — поранена або вбита. Дії, вчинені в містах, які не є окупованими або де не тривають активні бойові дії, залежно від форми вчинення треба кваліфікувати як крадіжку, грабіж або розбій.

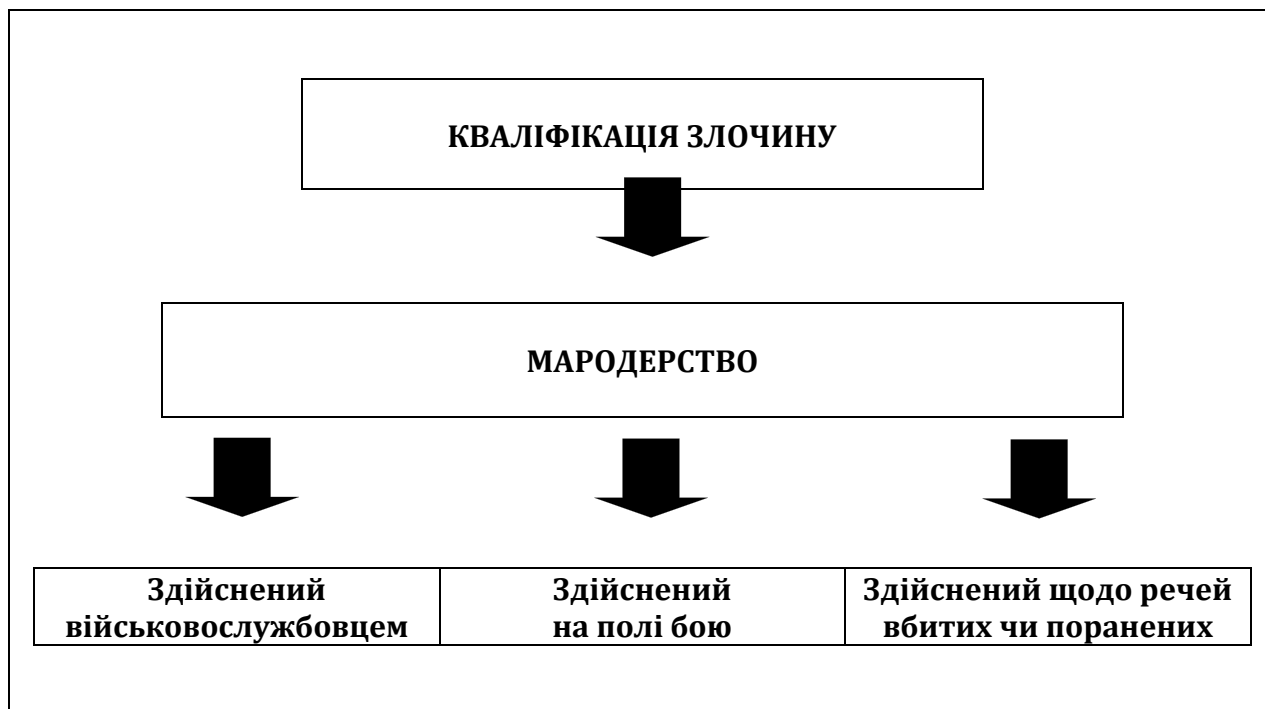

Рис. 1. Кваліфікація злочину за ст. 432 КК України

Джерело: розроблення авторів на основі [7].

Та обставина, що навіть деякі правники доволі часто плутають поняття крадіжки, грабежу чи розбою з мародерством в період дії воєнного стану не є дивною, адже після початку повномасштабного вторгнення країни-агресора, Верховною Радою було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» №2117-IX від 03.03.2022 р. (далі — *Закон №2117-IX*) [11]. Не дивлячись на те, що у назві цього закону мова йде про посилення відповідальності за мародерство, фактично Закон окрім ст. 432 (мародерство) посилив відповідальність за кримінальні правопорушення, передбачені ст. 185 (крадіжка), ст. 186 (грабіж), ст. 187 (розбій), ст. 189 (вимагання), ст. 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем) КК України, кваліфікуючою ознакою — вчинення дій в умовах воєнного або надзвичайного стану [1, с. 126]. Наведені зміни можемо більш детально розглянути в таблиці 1.

Безумовно, такого неоднозначного трактування не виникало б, якби законодавець приймаючи зазначений вище закон визначив його назву таким чином: Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за деякі види кримінальних правопорушень». В такому вигляді назва закону не викликала б ніяких сумнівів у правильному застосуванні норм та кваліфікації злочинів.

Таблиця 1

Злочини проти власності

Кримінальне правопорушення	Номер статті	Назва статті	Диспозиція	Санкція (в умовах воєнного стану)
	ст. 185	Крадіжка	Таємне викрадення чужого майна	Позбавлення волі на строк від 5 до 8 років
	ст. 186	Грабіж	Відкрите викрадення чужого майна	Позбавлення волі на строк від 7 до 10 років
	ст. 187	Розбій	Напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства	Позбавлення волі на строк від 8 до 15 років з конфіскацією майна
	ст.189	Вимагання	Вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці	Позбавлення волі на строк від 7 до 12 років з конфіскацією майна

Джерело: розроблення авторів на основі [7; 11].

Крім вищезгаданого Законом №2117-ІХ також посилюється відповідальність за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, хоча вказаний злочин зазвичай не класифікують як мародерство. Наразі порушення ст. 191 Кримінального кодексу України передбачає позбавлення волі на строк від 5 до 8 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років [7; 11].

Свою оцінку цьому закону дав А. Горностаї: автор зауважив, що його метою є посилення кримінальної відповідальності за мародерство, що сприятиме підвищенню ефективності засобів кримінально-правового реагування на прояви мародерства з боку військовослужбовців; загальній превенції мародерства, тобто запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень цього виду. Крім того, автор проводив своє дослідження саме у контексті аналізу ст. 289 КК України, якою визначено відповідальність за незаконне заволодіння транспортним засобом, та вірно зауважив, що законодавець, підсиливши кримінальну відповідальність за окремі правопорушення проти власності залишив без змін суміжні кримінальні правопорушення. Зокрема автор дав вірну оцінку нормам КК України у їх сукупності

помітивши, що діюча редакція ст. 289 КК України передбачає, що незаконне заволодіння транспортним засобом карається обмеженням волі на строк від 3 до 5 років або позбавленням волі на той самий строк. У той же час за просту крадіжку, вчинену в умовах воєнного або надзвичайного стану, передбачено відповідальність за ч. 4 ст. 185 КК України і встановлено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 8 років. Так утворилася ситуація, коли крадіжка мобільного телефону під час війни буде тяжким злочином і загрожуватиме позбавленням волі на 8 років [2].

Треба зацентувати, що вказані вище побоювання автора не є однозначними. Розглянемо ситуацію викрадення автівки загиблого військовослужбовця на полі бою військовослужбовцем Російської Федерації. Такий злочин буде кваліфікуватись за двома ст. 432 (мародерство) та ст. 289 (незаконне заволодіння транспортним засобом) КК України. Так само, викрадення автомобіля може бути кваліфіковано і додатково за ст. 186 (грабіж), якщо будуть такі кваліфікуючі ознаки. Водночас згідно зі ст. 70 КК України при сукупності злочинів суд, призначивши покарання (основне і додаткове) за кожний злочин окремо, визначає остаточне покарання шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань. А тому злочинцю, який здійснив крадіжку автомобіля, не треба сподіватись на м'яке покарання.

Принагідно зауважити, що відповідно до [ст. 6 КК України](#) всі особи незалежно від громадянства, які вчинили злочини на території України, підлягають відповідальності, передбаченій кримінальним законодавством України (принцип територіальності). Водночас кримінальний закон не містить жодних уточнень щодо належності особи, що вчинила злочин до тієї чи іншої армії [7]. А отже, у разі скоєння злочину солдатом Російської Федерації, передбаченого ст. 432 КК України, його буде притягнуто до відповідальності на загальних підставах у рамках наявної в Україні відповідальності за скоєний злочин.

Питання мародерства не оминуло і міжнародне гуманітарне право. Так відповідно до ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду під воєнним злочином розуміється незаконне, беззмістовне і великомасштабне знищення і привласнення майна, яке не викликано військовою необхідністю. Притягнення осіб до кримінальної відповідальності на міжнародному рівні відбувається через Міжнародний кримінальний суд. Міжнародний кримінальний суд може призначати строки позбавлення волі залежно від тяжкості майнового злочину, а також визначати розмір та зобов'язувати відшкодувати шкоду потерпілим від злочинів [12].

Однак, чи має значення для України згаданий вище документ у контексті притягнення до відповідальності російських військовослужбовців, які покинули територію України? Треба зазначити, що до цього часу ні Російська Федерація, ні Україна не є країнами-членами Міжнародного кримінального суду. Україна підписала Римський статут ще 20 січня 2000 року, але так і не ратифікувала його, хоча після угоди про Асоціацію з ЄС у 2014 році ратифікація цього документу є одним із прямих міжнародних зобов'язань України [8].

Тобто, реальне притягнення російських військовослужбовців до відповідальності навіть після ухвалення рішення Міжнародним кримінальним судом можливе лише після перехоплення їх на території однієї з 123 країн, які ратифікували Римський статут.

Крім зазначеного треба зупинити свою увагу на такому явищі як самосуд мародерів, який набув не аби якого розмаху на початку війни. Зокрема громадяни самотужки затримували мародерів та правопорушників, що вчинили інші кримінальні правопорушення щодо власності, прив'язуючи їх до вуличних опор та дерев для загального огляду та подекуди фізичного покарання [9, с. 184]. Тобто, без

встановлення складу таких кримінально-протиправних посягань та внесення відомостей про нього до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань громадяни безсумнівно кваліфікують мародерство та призначають покарання у вигляді стусанів. Такі дії громадян виходять за межі правового поля та можуть бути кваліфіковані за ст. 356 КК України як самоуправство, за яке передбачена відповідальність у вигляді штрафу, виправних робіт або арешту. За таких обставин громадяни, яким стало відомо про вчинення злочинів проти власності, мають невідкладно повідомити про це відповідні органи, адже кожен правопорушник має нести відповідальність за законом.

Висновки

Системний аналіз, який було проведено під час дослідження, допоміг визначити основні відмінності між мародерством, крадіжкою та іншими кримінальними правопорушеннями проти власності. Сформульовано кваліфікуючі ознаки цього злочину та встановлено, що відмінність від інших злочинів проти власності полягає в місці викрадення та у тому, яка саме особа постраждала від викрадення. Беззаперечно доведено, що якщо кваліфікувати діяння як мародерство, то місцем злочину має бути поле бою, а особою, яка вчинила злочин, — військовослужбовець, викрадення завжди вчиняється відносно майна загиблого чи пораненого. Тільки в сукупності наведених ознак злочин може бути кваліфікований як мародерство. Діяння, вчиненні у містах, які не є зоною бойових дій, мають кваліфікуватись як крадіжки, грабежі, розбої залежно від форми вчинення. Отже, не всі злочинні дії проти власності під час воєнного стану є мародерством, однак кожен злочинець має понести справедливе покарання відповідно до чинного кримінального законодавства України.

Проведене дослідження дало змогу встановити, що Україна, яка перебуває у стані війни більше року, використовує не всі можливі засоби захисту, які їй запропоновані. Зокрема було підтверджено, що римський статут Міжнародного кримінального суду досі не ратифікований Україною, що ускладнює виконання певних рішень цього міжнародного органу. Також завдяки проведеному дослідженню було декретовано, що ототожнення науковцями-правниками мародерства з крадіжкою, пограбуванням чи розбоєм пов'язано з тим, що у назві закону, яким було посилено відповідальність за деякі види злочинів проти власності, мова йде саме про посилення відповідальності за мародерство, водночас зміст закону підсилює відповідальність не тільки за вказаний вид злочину.

Отже, в процесі цього дослідження було висвітлено питання кваліфікації мародерства. Водночас для реального притягнення підозрюваних до відповідальності за вказаний вид кримінального правопорушення важливим є питання саме збору доказової бази за такі злочини, оскільки, як було встановлено, мародерство може бути вчинене лише в зоні бойових дій. За таких обставин подальші дослідження теми мародерства будуть актуальними саме в контексті рекомендацій щодо розробки дієвих механізмів, які спростять збір доказів у зоні ураження та зроблять його більш безпечним.

Список використаних джерел

1. Борбуль І. Відповідальність за мародерство та інші злочини проти власності під час воєнного стану. *Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Одеса 9 груд. 2022 р. Одеса, 2022. С. 136.
2. Горностаї А. Питання законодавчого неврегулювання відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом в умовах воєнного або надзвичайного стану в Україні. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного*

- стану в Україні : матеріали Міжнар. наук. конф. м. Харків, 5 трав. 2022 р. Харків «Право» 2022. С. 289 – 293.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : протокол ООН від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 12.04.2023).
 4. Гончарук М. Г. Мародерство. *Енциклопедія Сучасної України: онлайн-версія / редкол.: Дзюба І. М. та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018.* URL: <https://esu.com.ua/article-63806> (дата звернення: 12.04.2023).
 5. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція Україна, Нідерланди від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення : 14.04.2023).
 6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція ООН від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 13.04.2023).
 7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 15.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення : 12.04.2023).
 8. Малюська пояснив, чому Україна не може ратифікувати Римський статут під час війни URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-maluska-ukraina-rymskyy-statut/31880061.html> (дата звернення : 12.04.2023).
 9. Нікітенко В., Барабаш Г. Застосування кримінального права в умовах воєнного стану: відповідальність за мародерство та інші злочини. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. онлайнсемінару. м. Кривий Ріг, 29 квіт. 2022 р. Кривий Ріг, 2022. С. 184-185.*
 10. Орлик С. Мародерство, грабежі, розбій російських окупаційних військ на Східній Галичині й Північній Буковині в роки Першої світової війни. *Український історичний журнал.* 2022. № 2. С. 4-15. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.02.004> (дата звернення : 12.04.2023).
 11. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство: Закон України від 03.03.2022 р. №2117-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text> (дата звернення 14.04.2023).
 12. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення : 11.04.2023).
 13. Тищенко В. В. Поняття воєнних злочинів: кримінально-правовий і криміналістичний аспекти. *Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Одеса, 9 грудня 2022 р. Одеса, 2022. С. 36-38.*
 14. Филь О., Хойнацька Л. Мародерство як спосіб ведення війни Російською Федерацією проти України та мотиваційний чинник російських військовослужбовців. *Український історичний журнал.* 2022. №4. С. 130-138. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.04.129> (дата звернення 14.04.2023).